

HIRİSTİYAN İLAHİLERİNDE KUDÜS

JERUSALEM IN CHIRISTIAN HYMNS

MUSA OSMAN KARATOSUN

DR. ÖĞR. ÜYESİ, ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ, İSLÂMİ İLİMLER FAKÜLTESİ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ASSIST. PROF., ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY, FACULTY OF ISLAMIC SCIENCES
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS STUDIES.
ANKARA, TURKEY

mkaratosun@hotmail.com

 <http://orcid.org/0000-0002-0449-5851>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1168652>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
30 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted
12 Aralık / December 2022

Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Karatosun, Musa Osman, "Hıristiyan İlahilerinde Kudüs [Jerusalem in Chiristian Hymns]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 9/2 (Aralık/ December 2022): 677-699.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

HIRİSTİYAN İLAHİLERİNDE KUDÜS

Öz

Hıristiyanlar için Kudüs şehrinin önemi İsa Mesih ile doğrudan bağlantılı bir biçimde aynı onun gibi çift katmanlı bir yapı arz eder. Nasıl İsa'nın hem insanî doğası, hem de tanrısal doğası olduğuna inanılıyorsa; Kudüs şehrinin de bir somut bir de soyut anlamı vardır. Somut anlamıyla bu şehir; tarihin, siyasetin, coğrafyanın, kültürün ve edebiyatın konusuyken, soyut anlamıyla teolojinin, eskatolojinin ve soteriyolojinin konusudur. Her iki anlam dünyasını birbirine bağlayan, merkezlerinde yer alan unsur ise İsa Mesih'tir. Bir Hıristiyan için bu şehir İsa Mesih'le anlam kazanır. İsa Mesih'in dünyayı teşrifinden (*noel*) göğe yükselişine (*ascension*) kadar geçen olayların hepsi bu şehrin somut, maddi ve kognitif değerlerini oluşturur. İsa Mesih göğe yükseldikten sonra bu şehir anlam değiştirmiş ve artık kalplere hitap eden bir hüviyete kavuşmuştur. İsa Mesih'in hayatı ile birlikte okunduğunda şehrin maddi alandan ruhsal alana geçişinin izleri kolaylıkla görülebilir. İsa Mesih doğduktan sonra tapınağa sunulmak için buraya getirilmiştir. İncillere göre İsa Mesih Kudüs tapınağının avlusunda vaaz vermiş, hastalara şifa mucizeleri göstermiştir. Tapınağı dünyevi ihtiraslarıyla kirleten tacirlerden arındırması onu çarmıha götüren olayların başlangıçlarından birisi olarak sayılmaktadır. İsa'nın dünyevi yaşamının son haftası Kudüs'te gerçekleşmiştir. Havarileriyle birlikte Son Akşam Yemeğini Kudüs'te yemiştir. Onun Getsemani'de yakalanması, mahkemeye çıkartılması, Golgotada çarmıha gerilmesi, taş mezara konulması, dirilişi ve göğe yükselişi hep Kudüs'te gerçekleşmiştir. Somut anlamıyla bu Kudüs; dünya üzerinde başka hiçbir şehre nasip olmamış harikula-delikleri bünyesinde barındırmış bir kenttir. Hıristiyanların Tanrı olarak inandığı İsa Mesih'in ilk ve son kez yaşadığı topraklardır. İsa Mesih göğe yükseldikten sonra anlam değiştiren bu şehir; Tanrıyı gözleriyle görecekları, azizlerle birlikte sevinçle yaşayacakları bir *yuva*, altın çeşmelerden balların akacağı bir *cennet*, gecenin, acının ve hiçbir ihtiyacın olmayacağı meleklerin etrafta uçacağı bir *ukba* olarak resmedilmeye başlanmıştır. İlahilerde anlatıldığı üzere, burası yeryüzü halkının sevinç kaynağı olacak hasretle binlerce yıldır beklenen İsa'nın Gelişinin (*Advent*) gerçekleşeceği şehirdir. Bu şehir ziyetler takınmış, altınlarla süslenmiş bir *gelin* olarak tasvir olunur ve *damat* olarak İsa'yı beklemektedir. Bu düğünün kapıları ise İsa'nın adı uğruna nice acılar ve işkenceler çekmişlere ve en başta şehitlere ardına ve sonuza kadar açılacaktır. Hıristiyan'ın anlam ve gönül dünyasındaki bu çift katmanlı Kudüs imajını destekleyen, şekillendiren ve çeşitlendiren başat metinler ise Kutsal Kitap pasajlarından ilham alan, günlük ve haftalık ibadetlerde kullanılan ilahilerdir. İlahiler Hıristiyan ibadet hayatının zaruri bir parçasıdır; ilahiler olmadan ibadetler yapılmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, teorik, teolojik veya tarihsel açıdan değil, bir Hıristiyan inanlının gönlünde Kudüs'ün ne anlama geldiğini ilahiler üzerinden pratik olarak okumaya çalışmaktır. Çünkü ilahiler akideye dair kabullerin serbest bir biçimde kaleme alındığı eserlerdir. Şiir şeklinde yazılırlar ve dogmatik ihtilaflar ve sapkınlıklar içermedikleri takdirde ibadetlerde kullanılırlar. Yöntem olarak muhteva analizi metodunun kullanıldığı bu çalışmada, kaynak metinler olarak Katolik Kilisesi bünyesinde kullanılan Latince, İngilizce ve Türkçe ilahi kitapları seçilmiştir. Bu yöntemle Kudüs ile ilgili kadim zamanlardan günümüze kadar onlarca şairin yazdığı yüzlerce ilahinin güftesi tespit edilmiş ve bazıları tarafımızdan ilk defa Türkçeye tercüme edilmiştir. Elde edilen bulgular fenomenolojik yöntemle yorumlanarak, bu ilahilerdeki ortak mesajlar derlenmiş ve en meşhur ilahilerden birer örnekle gösterilmiştir. İlahilerde dinlediği, hayalini kurduğu ve dualarında kavuşmayı düşlediği Kudüs; tanrının huzurunda yürüyecekleri, nimetlerle dolup taşmış, karanlık ve sıkıntının olmadığı, parlak, aydınlık ve hep gündüzün yaşandığı, etrafı surlarla çevrili bir şehir, güvenli bir sığınaktır. Orası bir düğün şenliğinin merkezidir ve güvey de İsa Mesih'in ta kendisidir. Bu düğün alayından birisi olmak ve bu eğlencede

yer almak bir Hıristiyan'ın en ulvi hedefidir. Dolayısıyla insan yazarlar tarafından kaleme alınan ilahilerdeki Kudüs okunduğunda çoğu zaman bir şairin duygusallığı veya bir mistiğin metaforları ama en başta da bir inanlının ümitleri görülmektedir. Resmi ayın kitaplarına dahi giren ve ibadetlerde tekrar tekrar okunan bu ilahilerle dünyevi bir şehir değil, uhrevi bir menzil hedeflenir. Kudüs'ün Hıristiyan anlam dünyasında bir de bu açıdan ele alınması alana farklı bir bakış açısı katacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Katolik Kilisesi, Kudüs, İlahiler.

JERUSALEM IN CHRISTIAN HYMNS

Abstract

The importance of the city of Jerusalem for Christians, in direct connection with Jesus Christ, presents a double-layered structure just like him. Just as Jesus is believed to have both a human nature and a divine nature; the city of Jerusalem has both a concrete and an abstract meaning. In one hand, this city is the subject of history, politics, geography, culture and literature in the concrete sense; and on the other hand, it is the subject of theology, eschatology and soteriology in the abstract sense. The element that connects both worlds of meaning and takes place in the center is Jesus Christ. For a Christian, this city becomes meaningful with Jesus Christ. All the events from the birth of Jesus Christ (Christmas) to his ascension into the sky (ascension) constitute the concrete, material and cognitive values of this city. After Jesus Christ ascended to the sky, this city changed its meaning and gained an identity that appeal to the hearts. When read together with the life of Jesus Christ, the traces of the city's transition from the material to the spiritual can easily be seen. After Jesus Christ was born, he was brought here to be presented to the temple. According to the gospels, Jesus Christ preached in the courtyard of the Jerusalem temple and showed miracles of healing to the sick. His purging of the merchants who polluted the temple with their worldly passions is considered one of the beginnings of the events that led to his crucifixion. The last week of Jesus' earthly life (Holy Week) took place in Jerusalem. He ate the Last Supper with his apostles in Jerusalem. His capture in Gethsemane, his trial, his crucifixion at Calvary, his being placed in a stone tomb, his resurrection and his ascension to the sky all took place in Jerusalem. Concretely, this Jerusalem; It is a city that has embodied the marvels that have not been granted to any other city in the world. It is the land where Jesus Christ, whom Christians believe as God, lived for the first and last time. This city that changed meaning after Jesus Christ ascended to heaven; It has begun to be portrayed as *a home* where they will see God with their eyes and live happily with the saints, *a paradise* where honey will flow from golden fountains, and *an afterlife* where night, pain and need will be freed from, and angels will fly around. As described in the hymns, this is the city where the longing for thousands of years of Jesus' Advent will take place, which will be the source of joy for the people of the earth. This city is depicted as a bride adorned with ornaments and gold, and awaits Jesus as a groom. The doors of this wedding will be opened to those who have suffered and tormented for the sake of Jesus' name, and especially to the martyrs. The main texts that support, shape and diversify this double-layered image of Jerusalem in the Christian world of meaning and heart are the hymns used in daily and weekly worship, inspired by the verses of the Bible. Hymns are an essential part of Christian worship; there is no worship without hymns. The aim of this study is to try to read practically what Jerusalem means in the heart of a Christian believer through hymns, not theoretically, theologically or historically. Because hymns are works in which the assumptions about the creed are written freely. They are written in the form of poetry and are used in worship if they do not contain dogmatic conflicts and her-

esies. In this study, in which the content analysis was used as method of study, and Latin, English and Turkish hymn books used in the Catholic Church were selected as source texts. With this method, the lyrics of hundreds of hymns written by dozens of poets about Jerusalem from ancient times to the present were collected and some of them were translated into Turkish for the first time by us. The findings obtained were interpreted with the phenomenological method and the common messages in these hymns were compiled and shown with an example from the most famous hymns. Jerusalem, which the believer listens to in hymns, dreams and yearns for in his prayers; is a city surrounded by walls, a safe shelter where they will walk in the presence of God, full of blessings, without darkness and trouble, bright, noon-day and light. It is the center of a wedding feast, and the bridegroom is Jesus Christ himself. To be a part of this wedding procession and to take part in it is the highest goal of a Christian. Therefore, when Jerusalem is read in the hymns written by human authors, the sentimentality of a poet or the metaphors of a mystic, but first and foremost, the hopes of a believer are seen. These hymns included in official liturgical books and recited over and over again in worship, are aimed not at an earthly city, but at an otherworldly destination. Considering Jerusalem from this perspective in the Christian world of meaning will add a different perspective to the field.

Keywords: History of Religions, Christianity, Catholic Church, Jerusalem, Hymns.

GİRİŞ

Kudüs şehrinin Yahudilik,¹ Hıristiyanlık² ve İslam³ dinlerine göre önemine dair hatırı sayılır ölçüde yazı kaleme alınmıştır. Son yıllarda Kudüs ile ilgili yapılan sempozyumlarda⁴ da bu şehrin kadim ve müstakbel kimliği farklı disiplinlerce incelenmiştir/incelenmektedir. Dini tarihi,⁵ siyasi tarihi,⁶ kültürel⁷ ve hatta turistik unsurları⁸ ile birçok araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Şehrin edebî sanatlara⁹

¹ Eldar Hasanoğlu, "Yahudilikte Kudüs Algısı", *Geçmişten Günümüze Kudüs*, ed. Ahmet Kavas vd. (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 13-21; Fuat Aydın, "Yahudiler / Yahudilik Açısından Kudüs", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (2018), 109-125.

² Muhammet Güngör, "Hıristiyanlıkta Kudüs Algısı", *Geçmişten Günümüze Kudüs*, ed. Ahmet Kavas vd. (İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 13-21.

³ İsmail Taşpınar, "İslam Kaynaklarında Kudüs ve Kubbetü's-Sahra", *Kudüs: Din, Toplum, Siyaset*, ed. Ahmet Türkan (İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Derneği, 2020), 191-214; Rabia Mert, "İslam Geleneği Açısından Kudüs", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2017), 257-272.

⁴ Uluslararası Kudüs ve Mescid-i Aksa Sempozyumu, 21-22 Mayıs 2022 / Ankara: <https://hac.gov.tr/kudussempozyumu/>; Uluslararası Kudüs'te Osmanlı İzleri Sempozyumu, 30-31 Ekim 2021 / Online: <https://hacibayram.edu.tr/kudusteosmanli/>; 22. Uluslararası Beytulmakdis Akademik Sempozyumu, 21-23 Ekim 2022 / Ankara: <https://www.artuklu.edu.tr/beytulmakdis/>;

⁵ İbrahim Çelik vd. (ed.), *Dini, Tarihi ve Edebi Açından Kudüs* (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018).

⁶ Ahmet Türkan (ed.), *Kudüs: Din, Toplum, Siyaset* (İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Derneği, 2020).

⁷ Reyhan Ekşioğlu, "2. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sanatta Kudüs: Yahudi, Hıristiyan ve İslam Sanatlarında İdeal Kudüs Tasvirleri", *Sanat Tarihi Yılığ* 22 (2010).

⁸ Kobi Cohen-Hattab - Noam Shoval, "Tourism, Religion and Pilgrimage in Jerusalem", *Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility* (London and New York: Routledge, ts.).

⁹ Emir Ali Şahin, "Nuri Pakdil'in Şiir Coğrafyasında Kudüs", *Academic Platform Journal of Islamic Research* 2/1 (2018), 69-78; Sema Noyan, "Türk ve Arap Şiirlerinde Kudüs'e Dair Ağıt, Umud ve

esin kaynağa oluşu da yine üzerinde durulması gereken önemli unsurlardandır.

Biz bu çalışmada Kudüs şehrini salt teorik veya tarihsel açıdan ele almayacağız, bilakis bütün bu kognitif unsurları bir kenara bırakarak, bir inanın¹⁰ inanç dünyasında Kudüs'ün ne anlama geldiğini keşfetmeye çalışacağız. Sıradan bir Hıristiyan'ın günlük ve haftalık ibadetlerinde okuduğu ilahilerde ve *amen* diyerek bitirdiği dualarda Kudüs'ün nasıl geçtiğini analiz edeceğiz. Böylece gerçek Kudüs'ü bir Hıristiyan nasıl anlıyor, dualarında onu nasıl inşa ediyor ve onunla ilgili hangi hayalleri kuruyor bunları göstermeye çalışacağız. Mensupları bakımından dünyanın en kalabalık dinini oluşturan Hıristiyanların biteviye dualarında andıkları Kudüs'ü bir de bu açıdan ele almak alana farklı bir nefes katacaktır.

Konunun geniş muhtevasına binaen bu çalışma Hıristiyan mezhepleri arasında en fazla müntesibi bulunan Katolik Kilisesiyle sınırlı tutulmuştur. İncelenecek metinler ise günlük ve haftalık ibadetlerde kullanılan, resmî ibadet ve ilahi kitaplarında geçen Latince ve İngilizce *ilahiler*dir. İlahiler, Hıristiyanların ibadetlerinin zorunlu bir parçasını oluşturur. Bestelenmek için yazılan ilahiler insan ürünü şiirlerdir. Bu şiirler içerik olarak Katolik dogmalara muhalif bir unsur taşımamak zorundadır. Hıristiyanlık tarihi boyunca sayısız şair, mistik ve teolog İsa Mesih'in yaşamının her evresiyle ilgili ilahiler kaleme almışlardır. Neden Hıristiyanlıkta ilahilerin bu denli merkezi bir konumda olduğunu sebepleriyle Papa VI. Paul şöyle açıklamaktadır:¹¹

“Çok kadim geleneğimiz ilahilere günlük ibadetlerde halen korudukları ehemmiyetli bir yer verir. Gizemli ve şiirsel karakteri vasıtasıyla bilhassa Tanrı'ya övmek için tasarlanmışlardır. Ayrıca, insanlar için de bir unsurdur; nitekim ruhu ilgili bayramların veya belli bir vaktin daha dindar bir şekilde kutlanmasına yönelir ve günlük ibadetlerin diğer kısımlarına nazaran konuyla daha alakalıdır. İlahilerdeki lisanın güzelliği de bu hususlara güç katar. Dahası ilahiler, Kilise tarafından oluşturulan başlıca şiirsel unsurdur.”

Papanın bu açıklamasından da görüleceği üzere ilahiler esnek konu seçe-

Direniş”, *Academic Platform Journal of Islamic Research* 2/1 (2018), 13-29; Zeki Taştan, “Sezai Karakoç'un Şiirlerinde Bir İslam Şehri Olarak Kudüs”, *Dini, Tarihi ve Edebi Açısından Kudüs*, ed. İbrahim Çelik vd. (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 363-391.

¹⁰ Hıristiyan terminolojisinde dindar bireyler için kullanılan bu kelime, son yıllarda TDK sözlüğünde de yer almakta ve “inanı olan, bir şeye bütün varlığıyla inanmış bulunan, imanlı, mümin, mutekit” anlamında kullanılmaktadır. Mümin kelimesinin İslâm dinini çağrıştırması sebebiyle “inanlı” kelimesini tercih etmekteyiz.

¹¹ *Institutio Generalis De Liturgia Horarum*, md. 173. Bu Kilise dokümanı, günlük ibadetlerin neden ve nasıl icra edileceğine dair açıklayıcı bilgiler veren ve ibadet kitaplarının giriş bölümlerinde yer alan Latince bir belgedir. *Liturgia Horarum I: Tempus Adventus, Tempus Nativitatis* (Chicago: Midwest Theological Forum, 2010), 1/59.

bilme kabiliyetleri nedeniyle inanlının tedibi ve manen terakkisi için elzem araçlardır. İşte bir inanlının gönül dünyasına hitap ederek ona İsa Mesih'in hayatının geçtiği Kudüs'ü anlatan metinler her zaman Kutsal Kitap pasajları değil, çoğunlukla ibadet ederken okudukları ilahilerdir. Bu ilahilerle verilen mesajlar incelendiğinde onun inanç dünyası da aydınlatılacaktır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz ilahilerden bazıları onlarca hatta yüzlerce ilahi kitabında yer alabilmektedir. Bu açıdan örneğin ilerleyen sayfalarda inceleyeceğimiz ilahilerden birisi olan “*Urbs sion aurea*” ilahisi ve çeşitli tercümelemleri sekiz yüz kadar ilahi kitabında yer alan Kudüs ile ilgili oldukça meşhur ilahilerden birisidir. Bu kitaplar içerisinde elbette sadece Katolik mezhebinin ilahi kitapları yoktur, Anglikan ve Baptist mezhepleri gibi çeşitli Protestan mezhepleri de bu ilahiyi litürjilerinde kullanırlar. O halde çalışmamız ilahi kitapları eksensiz değil, ilahi güfteleri eksensiz olacaktır. Zira eğer bir ilahi güftesinde Katolik itikada aykırı bir ifade söz konusu olursa bu ilahi hiçbir Katolik ilahi kitabında yer almaz ve ibadetlerde kullanılmaz. Tam tersi de söz konusudur, sadece Katoliklerin inandığı bir dogmayı ifade eden güftelere sahip ilahiler Protestanların ilahi kitaplarında yer almaz. Mezhepler üstü ortak inançlara işaret eden güfteler de bu örnekte olduğu gibi tüm inanlılar tarafından saygıyla benimsenir. O halde önemli olan bir ilahinin hangi mezhebin kitaplarında yer aldığından çok hangi mesajı ilettiğidir. Bu sebeple çalışmamızda yer verdiğimiz Protestan ilahi kitaplarına atıflar ilgili inancın yaygınlığını gösterme amacına matuftur.

Aktarılan mesajlardan bütüncül bir anlayış çıkarabilmek için çalışmamızda İsa Mesih'in hayatı kronolojik açıdan ele alınarak onun hayatının Kudüs'te geçen kısımlarına öncelik verilmiş ve bu olaylar Kutsal Kitaptan atıflarla desteklenmiştir. Hıristiyan litürjisi İsa Mesih'in hayatının yeniden canlandırılması şeklinde ilerleyen bir örgüye sahiptir. İsa Mesih'in dünyevi hayatının başından sonuna kadar cereyan eden mucizevi olayların merkezi Kudüs'tür.¹² İsa Mesih doğduktan sonra tapınağa sunulmak için buraya getirilmiştir.¹³ İncillere göre İsa Mesih Kudüs tapınağının avlusunda vaaz vermiş,¹⁴ hastalara şifa mucizeleri göstermiştir.¹⁵ Tapınağı dünyevi ihtiraslarıyla kirleten tacirlerden arındırması onu çarmıha götüren olayların başlangıçlarından birisi olarak sayılmaktadır. İsa'nın dünyevi yaşamının son haftası da Kudüs'te geçmiştir. Havarileriyle birlikte

¹² Eldar Hasanoğlu - Nuh Arslantaş, *Kudüs: Vahiyle Kutsanan Şehir* (İstanbul: Albaraka, 2021), 107-113.

¹³ Luk. 2:22-40

¹⁴ Luk. 20.

¹⁵ Luk. 4:38-41; Mat. 8:14-17; Mar. 1:29-34.

Son Akşam Yemeği'ni Kudüs'te yemiştir. Onun Getsemani'de yakalanması, mahkemeye çıkartılması, Golgotada çarmıha gerilmesi, taş mezara konulması, dirilişi ve göğe yükselişi hep Kudüs'te gerçekleşmiştir.¹⁶ Bütün bu noktalar sıradan inanlılara devamlı hatırlatılsın diye ilahiler hep bunları işlemektedir. Sadece bunlarla sınırlı kalınmamış genel anlamıyla şehrin kutsallığı ve maddi-manevi anlamlarına yönelik olarak da ilahiler kaleme alınmıştır.

1. İSA'NIN HAYATINDA KUDÜS'ÜN ÖNEMİNE DAİR İLAHİLER

Hıristiyanların inanç dünyasında iki tane Kudüs vardır. Bir tanesi İsa Mesih'in yaşadığı, mucizelerini gösterdiği, tanrılığını izhar ettiği¹⁷ ve nihayetinde bütün insanlığın günahını çarmıhta üstlenerek kendisini Tanrı'nın Kuzusu olarak kurban ettiği, gömüldüğü, dirildiği ve öğrencilerine topluca son bir defa veda ettiği¹⁸ yer olan tarihsel, somut, canlı ve gerçek olan Kudüs şehridir. Diğeri ise göksel (semavî), tinsel ve soyut bir şehirdir; bu, mucizevi bir şekilde kıyamet koştuktan sonra yeryüzüne indirilecek olan cennet vatanı ve Tanrı'nın Krallığını temsil eder. Orada inanlılar Tanrı'yı bizzat yüz yüze görebileceklerdir. *Yeni Kudüs* olarak adlandırılan kutsal bir şehir gökten incek ve yalnızca adı Yaşam Kitabı'nda yazılı olanlar¹⁹ bu şehrin ebedi konutlarının²⁰ sakinleri olacaklardır. Bu şehirde kurtlar ve aslanlar bile otlayacak, hiçbir canlıya herhangi bir zarar gelmeyecek.²¹ Burada dinlendirilmiş şarapların ve yağlı yemeklerin sunulduğu zengin bir şölen verilecek ve bütün yüzlerden gözyaşları silinecek.²² İşte Tanrı'nın Krallığı / Göklerin Egemenliği²³ denilen bu son istirahatgâha yalnızca iyi kullar girebilecek. Mimarı ve kurucusu Tanrı olan bu kent²⁴ hakkında Kutsal Kitap'ta verilen bilgilere bakıldığında bu kentte ölüm, korku, güvensizlik ve fakirlik yerine sonsuz yaşam, esenlik, emniyet ve zenginliğin hâkim olduğunu²⁵ görebiliyoruz ki bunlar da bütün insanlığın nihaî arzularıdır. Dikkat çekilmesi gereken ayırt edici unsurlar ise şunlardır: Cennette tapınak olmayacaktır, çünkü her şeye gücü yeten Rab Tanrı ve Kuzu (İsa Mesih) kentin tapınağı

¹⁶ İsa Mesih'in hayatının Kudüs'te geçen aşamaları bütün İncillerin ortak olarak paylaştığı konulardır. Matta İncilinde 21-28. bâblar, Markos İncilinde 11-16. bâblar, Luka İncilinde 19-23. bâblar ve Yuhanna İncilinin 2, 12, 18-19 ve 31. bâbları burada ele aldığımız konuların paralel biçimde yer aldığı pasajlardır.

¹⁷ Mat. 3:13-17; Mar. 1:9-11; Luk. 3:21-22

¹⁸ Mat. 28:16-20; Mar. 16:14-18; Luk. 24:36-49; Yu. 29:19-23; Elç. 1:6-8

¹⁹ Va. 21:27

²⁰ Lu. 16:9

²¹ Yşa. 65:25

²² Yşa. 25:6-8

²³ Mat. 5:17-20

²⁴ İbr. 11:10

²⁵ Va. 7:13-17, 21:4-8, 22:3-7, 22:5-9; Hez. 28:24-26

olacaktır, ama ibadet olacaktır. Cennette yaşam suyu ırmağı ve on iki çeşit meyve üreten yaşam ağacı olacaktır.²⁶ Yani Hıristiyanlara göre cennet, sınırları belirli bir alan üzere kurulmuş bir şehir (Kudüs Şehri) sembolüyle betimlenen bir mekândır.²⁷

O halde burada atf yapılan kutsal kitaptaki pasajların ibadetlerde te-ganni edilen ilahilerde nasıl yorumlandığını örnekler üzerinden incelemeye başlayabiliriz. İlk olarak Kudüs, İsa Mesih'in doğumu ile ilişkilendirilen önemli bir merkez olduğu için Hıristiyanların anlam dünyasında yüce bir yerde alır. İncillerde anlatıldığı üzere İsa, Kudüs'ün 8-10 km güneyinde²⁸ yer alan *Beytlehem* şehrinde doğmuştur. Kirinius'un Suriye valiliği zamanında yapılan bir nüfus sayımını nedeniyle Yusuf; hamile Meryem'i de yanına alarak, birlikte memleketi *Beytlehem*'e yolculuk yapmışlardır ve İsa burada bir handa dünyaya gelmiştir.²⁹ Noel Devresinde yapılan günlük ibadetlerde ve haftalık ayinlerde okunan ilahilerin birisinde bütün inanlılar "Gelin, secde edelim, Rab İsa'ya" ibareleriyle bu şehre davet edilir. Hıristiyanlar tarafından en çok bilinen Noel ilahilerinden birisi olan *Adeste, fideles*³⁰ Noel Devresindeki günlük ibadetlerden *Matins (seher)* vaktinde ve Noel gecesi ayinlerinde okunan bir ilahidir. John Francis Wade (1711-1786) tarafından dört kıta olarak yazılan ve 19. yüzyıla kadar eklemeler ile sekiz kıtaya kadar çıkartılan bu ilahi Türkçe dâhil olmak üzere neredeyse dünyanın bütün dillerine çevrilmiştir. Burada kullandığımız Türkçe tercümesi Türkiye'deki Katolik Kiliselerindeki ayinlerde kullanılan ilahi kitaplarından alınmıştır.³¹

²⁶ Va. 22:1-5

²⁷ Va. 21:16

²⁸ Abdurrahman Küçük, "Beytülahm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1992.

²⁹ Luk. 2:1-7

³⁰ *Adeste Fideles*, John F. Wade, 1711-1786. Robert J. Batastini vd. (ed.), *Worship: A Hymnal and Service Book for Roman Catholics* (Chicago: GIA Publications, Inc., 1986), #392; *The Liturgy of Hours I: Advent Season, Christmas Season* (New York: Catholic Book Publishing Corp., 1975), 407; *Ancient and Modern Hymns and Songs for Refreshing Worship* (London: Hymns Ancient & Modern Ltd., 2013), #78; John G. Hacker, *Catholic Hymnal: A Collection of Standard Catholic Hymns Thoroughly Revised and Intended Chiefly for the Use of Catholic Colleges, Academies, and Schools* (New York: Schwartz, Kirwin & Fauss, 1920), #18; Joseph Mohr, *Cantiones Sacrae: A Collection of Hymns and Devotional Chants for the Different Seasons of the Year, the Feasts of Our Lord, of the Blessed Virgin, of the Saints, Low Masses etc.* (New York: Ratisbon, 1878), #41; *The English Hymnal: With Tunes, thk. Percy Dearmer - Ralph Vaughan Williams* (London: Oxford University Press, 1906), #28; D. T. Morgan, *Hymns and Other Poetry of the Latin Church* (London: Rivington, 1880), #146; David E. Aune, *Anchor Bible Dictionary*, ed. David Noel Freedman (Garden City, New York: Doubleday, 1992), "Worship, Early Christian", #174.

³¹ *Tanrı'yı Yüceltelim 5* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2006), #5.

<i>Adeste, fideles</i>	<i>Gelin, ey imanlılar</i>
<i>Laeti, triumphantes,</i>	<i>Sevinç ve zaferle,</i>
<i>Venite, venite in Bethlehem;</i>	<i>Gelin, gelin ta Beytlehem'e</i>
<i>Natum videre</i>	<i>Bakın yeni doğana</i>
<i>Regem angelorum:</i>	<i>Meleklerin kralına</i>
<i>Venite, adoremus, Dominum.</i>	<i>Gelin, secde edelim, Rab İsa'ya</i>

Bazı tercümanlar çeviriler yaparken şahsi tasarrufları ile orijinal metinde olmayan bazı kelime ve kavramları kullanmışlarsa da³² bu müdahalelerin amacı bireyin maneviyatını ve doktrin bilgisini arttırmaktır. Bu ilahi Mat. 1:18-2:6, Luk. 2, Yu. 1:14, 18 ve İbr. 1:2-3 gibi pasajlarda işlenen İsa'nın doğumundan ve onun tanrısal doğasından ilham alınarak yazılmıştır. Özellikle "gelin, secde edelim" nakaratı hem çobanların vizyonuna, hem de bilginlerin (Mat. 2:1) seyahatine yapılan vurgudur. Bu bilginlerle³³ ilgili kaleme alınan akademik araştırmalarda³⁴ bu kişilerin kimliği, sayısı, isimleri, nereden ve neden geldikleri tartışılrsa da net bir sonuç belirtilememektedir. İç yüzü bilinmemesine rağmen Kudüs'te geçen bu olay da bir ilahiye dönüştürülmüş ve böylece *İsa Mesih'in tanrılığının bir alameti* olarak şöyle aktarılmıştır:³⁵ İlahinin çevirisi tarafımızca yapılmıştır.

<i>Ibant magi, qua vénerant</i>	<i>Bilgeler gitti, tebrike</i>
<i>stellam sequéntes præviam,</i>	<i>öncü yıldızın peşinde</i>
<i>lumen requirunt lúmine,</i>	<i>nurla nuru aradılar</i>
<i>Deum faténtur múnere.</i>	<i>Tanrıya şehadet ettiler hediyelerle</i>

Kudüs'ün Hıristiyanlar için öneminin bir sebebi de bu ilahide geçtiği üzere ilk defa onu 'tanrı' olarak kabul eden kişilerin bu şehre kadar onu görmeye gelmeleridir. Daha bebekken tanrılığını izhar etmesi *Epifanya Bayramı*³⁶ olarak bilinen ve kadim zamanlardan beri kutlanan dinsel bayramın da teolojik temelini oluşturmaktadır. Bu bayram Hıristiyanların dini takviminde 6 Ocak tarihinde kutlanır. İlk yüzyıllarda İsa Mesih'in doğumu ve Epifanya günü (yani bilgelerin hediye getirdiği gün) birbirinden ayrı olarak düşünülüyor, hatta Epifanya gününe daha çok önem veriliyordu ve bu yüzden bu iki bayram net olarak ayrılmış değildi.³⁷

³² Örneğin J. R. Beste; bu ilahinin dördüncü kıtasını çevirirken orijinal metinde olmayan "ikiz doğa" kelimesini kullanmaktadır. Orby Shipley, *Annus Sanctus: Hymns of the Church for the Ecclesiastical Year* (London: Burns and Oates, 1884), 33.

³³ Mat. 2:11 ve devamı

³⁴ Walter Drum, "Magi", *The Catholic Encyclopedia* (New York: Robert Appleton Company, 1910); Alan W. Watts, *Myth and Ritual in Christianity* (New York: Grove Press, Inc., 1960), 121.

³⁵ *Hostis Herodes İmpie*, Caelius Sedulis, 5. yy. *LH*, 2010, I/371; Hacker, *CHC*, #19; Shipley, *AS*, 42, 49, 52, 54; *EH*, #38.

³⁶ *Kutsal Ayinin Kitabı* (İstanbul: Sent Antuan Kilisesi, 1997), 90.

³⁷ John Francis Sullivan, *The Externals of the Catholic Church: Her Government, Ceremonies, Festivals*,

Bu şehri Hıristiyanlar için kutsal kılan bir başka unsur ise İsa Mesih'in tanrısal öz doğasını ilan ettiği şehir olmasıdır. İsa yetişkinken Yahya tarafından, Kudüs şehrinin 20-30 km doğusundaki Şeria ırmağında vaftiz edildikten sonra bütün şahitlerin duyabileceği bir biçimde Baba'nın sesi bir güvercin görünümünün ardından "Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum"³⁸ nidası ile yankılanmıştır. Yani Kudüs topraklarının civarındaki bir bölge, Tanrı'nın sesinin duyulduğu dünyadaki tek yerdir. Bu olayın teolojik öneminden birisi de ilk defa Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un bir arada görülmesi sebebiyle teslis inancına temel oluşturmasıdır. İsa'nın vaftiziyle ilgili birçok ilahi vardır, ancak aşağıdaki ilahi bu konuyla ilgili yazılan en eski ilahilerden birisidir. Poitiers'li Hilary (300-368 civarı) tarafından yazıldığı tahmin edilen altı kıtalık bu ilahinin iki kıtası aşağıdaki gibidir.³⁹ Latince orijinali sekizli hece ölçüsüyle yazılan bu ilahinin hece ölçüsüne riayet gösterilerek tarafımızca Türkçe tercümesi yapılmıştır.

*Felix Ioannes mérgere
illum treméscit flúmine,
potešt suo qui sáanguine
peccáta mundi térgere.*

~

*Vox ergo Prolem de polis
teštátur excélsi Patris,
flúitque virtus Spíritus
sancti datrix charísmatis.*

*Aziz Yahya titremiști
onu nehre daldırırken
silmeye kâdirdi kanı
tüm dünyanın günahını*

~

*göklerden bir ses Oğula
şahit oldu Baba ona
aktı Kutsal Ruhun gücü
lütuf kerem verdi ona*

Bu ilahinin yazarı Aziz Hilary, Kilise Doktorlarındandır. Yani, Kilise dogmasını yabancı tehditlere karşı koruyan, savunmacı yazarlardandır. Aziz Hilary, Hıristiyanlığın erken döneminde tevhide ve İsa Mesih'in insan olduğuna inanmasıyla bilinen Ariusçuluğa karşı şiddetli bir şekilde karşı çıkmasıyla tanınır ve bu yüzden pek çok kere Arius'un görüşlerini savunan imparatorlar tarafından sürgüne gönderilmiştir. Eserlerinin çoğu günümüze kadar gelen Aziz Hilary'nin yazdığı ilahiler de Kilisenin sahip olduğu en eski ilahilerdir.⁴⁰

Bunun gibi İsa'nın hayatıyla ilgili sayısız ilahi vardır. Son bir örneğimizi İsa'nın dünyevi hayatının sonuna tekabül eden anı anlatan ilahilerden

Sacramentals, And Devotions (New York: P. J. Kenedy & Sons, 1917), 136; Watts, *Myth and Ritual in Christianity*, 122.

³⁸ Mat. 3:17; Mar. 1:9-11; Luk. 3:21-22

³⁹ *Iesus refulsit omnium*, Poitiers'li Hilary, 4.yy. *LH*, 2010, I/430; A. S. Walpole, *Early Latin Hymns With Introduction and Notes* (London: Cambridge University Press, 1922), 322.

⁴⁰ Léon Clugnet, "St. Hilary of Poitiers", *The Catholic Encyclopedia* (New York: Robert Appleton Company, 1910).

verelim. İsa çarmıha gerildikten, öldükten, gömüldükten ve dirildikten sonra kırk gün süreyle öğrencileri ile birlikte yaşamıştır. Bu süreçte ce-reyan eden olayların hepsi İncillerde etraflıca anlatılır. Kırk gün sonunda Hıristiyanlığın temel dogmalarından olan ve amentünün bir maddesini teşkil eden bir olay⁴¹ gerçekleşmiştir. Akılla değil, imanla anlaşılacağı ifade edilen bu olay *Mesih İsa'nın Göğe Yükselişidir (Ascensio)*. İsa Mesih'in dünyevi hayatı ve görevi bittiğinde öğrencilerine “*Bu nedenle gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin; onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin*”⁴² emrini vererek bir bulut eşliğinde göğe çıkmıştır⁴³ ve itikada göre⁴⁴ yeniden aynı şekilde geri gelecektir. Onun göğe yükselişini anlatan 13. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen anonim bir ilahinin iki kıtası örnek olarak verilebilir. Bu ilahi günümüzde 67 kadar eserde yer alan, her dile çevrilmiş, bütün Hıristiyan mezhepleri tarafından benimsenen bir ilahidir.⁴⁵

*Scandis tribúnal déxteræ
Patris tibique cælitus
fertur potéstas ómnium,
quæ non erat humánitus,*

~

*Ut trina rerum máchina
cæléstium, terréstrium
et inferórum cón dita,
flectat genu iam súbdita.*

*Yükselirsin göklerdeki tahtına
Babanın sağındaki makamına
hükmedersin sen bütün mevcudata
görülmemiştir bu hiçbir insanda*

~

*Evren yaratıldı üç cihet
Cehennem, Dünya bir de Cennet
boyun eğerler işte sana
diz kırarlar hem huzurunda*

Toplamda sekiz kıtadan oluşan bu ilahide Hıristiyan bakış açısıyla kâinat yorumlanmaktadır. Üç katmanlı bir evren anlayışı ortaya konular ve buna göre İsa cehennemin, yeryüzünün ve gökyüzünün Kralı olarak betimlenir. Güftesinden de görüleceği üzere bu ilahide temel Katolik dogmalardan birisi olan ‘*İsa'nın Baba'nın sağına oturduğu*’ inancı tekerrür etmektedir. Hıristiyanlara göre bu şehri imtiyazlı kılan hususlardan birisi de tanrıların

⁴¹ Mar. 16:19, Luk. 24:49-53

⁴² Mat. 28:19

⁴³ Elç. 1:9-11

⁴⁴ “(...) Pontius Pilatus zamanında bizim için acı çekerek çarmıha gerilmiş, ölmüş, gömülmüş ve Kutsal Yazılara göre üç gün sonra dirilmiştir. Göğe çıkmış ve Peder'in sağında oturmaktadır. Dirileri ve ölüleri yargılamak için şanla tekrar gelecek ve onun hükümdarlığı son bulmayacaktır.” *Kutsal Ayinin Kitabı*, 417. ‘Büyük İman Açıklanması’ bölümü.

⁴⁵ *Antiphonale Romanum: Secundum Liturgiam Horarum Ordinemque Cantus Officii Dispositum a Solesmensibus Monachis Praeparatum Tomus Alter, Liber Hymnarius, Cum Invitatoriis & Aliquibus Responsoriis* (France: Abbaye Saint Pierre de Solesmes, 1983), 92; Shipley, AS, #151, #158; EH, #141; *Hymnal Noted: Parts I. & II.* (London: Novello, Ewer and Co., 1851), #31; Edward Caswall, *Hymns and Poems: Original and Translated* (London: Burns, Oates & Co., 1873), #57; *Liturgia Horarum III: Tempus Paschale* (Chicago: Midwest Theological Forum, 2010), III/303.

yeryüzünde ayak bastığı son toprağın bu şehirde olmasıdır ki o toprak bile ona secde eden yaratılmış bir unsur olarak zikredilir.

2. KUDÜS ŞEHRİNİN HİRİSTİYAN İLAHİLERİNDEKİ YANSIMALARI

Bir Hıristiyan için Kudüs, sadece İsa Mesih'in hayatı ile alakalı olaylarla bağlantılı olduğu için değil, aynı zamanda onun gelecek tasavvurunu tümünden şekillendirdiği için önemlidir. Kudüs ilahilerinin genel teması geleceğe ümitle bakmak, tanrıya her daim güvenmek ve dünyevi sıkıntıların son bulacağı bir günü özlemektir. Bu minvalde bazı başlıklar altında bu genel temaları yansıtan ilahilerden birer örnek seçilmiştir.

2.1. Tanrıyla Buluşma Kenti

Kudüs ile ilgili ilahilerde en sık karşılaşılan temalardan ilki hiç şüphesiz bu kentin kıyametten sonra Tanrı tarafından bizzat kurularak yeryüzüne indirileceğine dair Kutsal Kitap pasajlarından⁴⁶ mülhem anlatılardır. Bunların başında 116. Mezmurda geçen *“Yaşayanların diyarında, Rabbin huzurunda yürüyeceğim.”* ifadeleri gelir. Buradaki *“yaşayanların diyarı”* kıyametten sonra ebedi hayat ile ödüllendirilecek olan iyi insanların gideceği Kudüs şehrini işaret etmektedir. ‘Rabbin huzurunda yürüyeceğim’ ibareleri de yine aynı şekilde bu şehirde Tanrı ile yüz yüze bir diyalogun kurulacağı müjdesini veren İncil yazarı Yuhanna'nın görünüşleriyle örtüşür. Eski ve Yeni Ahitte ayrı ayrı ancak aynı biçimde yer alan bu cennet algısı Kudüs şehrinin yeni bir biçimde dönüşmüş şeklidir. Yuhanna bu şehri şöyle tanımlar: *“Kutsal kentin, yeni Yeruşalim'in gökten, Tanrı'nın yanından indiğini gördüm. Güveyi için hazırlanmış süslü bir gelin gibiydi. Tahttan yükselen gür bir sesin şöyle dediğini işittim: “İşte, Tanrı'nın konutu insanların arasındadır. Tanrı onların arasında yaşayacak. Onlar O'nun halkı olacaklar, Tanrı'nın kendisi de onların arasında bulunacak.”*⁴⁷ Bu inancın ilahilere dönüşmüş biçimine örnek olarak aşağıdaki ilahi verilebilir:⁴⁸ İlahinin güftesi Hıristiyanların cennet ile ilgili temel algılarından birisini yansıtmaması bakımından dikkat çekicidir. Tanrı'nın bizzat görülmesi, yanında yürünmesi ve bunun gibi antropolojik tasvirlerin kaynağı insanın ilk yaratılışındaki cennet algısına bir atıf olarak da görülebilir. Zira Âdem

⁴⁶ Mez. 116:9

⁴⁷ Va. 21:2-3.

⁴⁸ *I will walk in the presense of God*, Marty Haugen, 1995. *Christian Worship: Psalter* (Milwaukee: Northwestern Publishing House, 2021), #116C.

yaratıldığında da Tanrı'nın huzurunda yürüyebiliyordu. İlahi güftesi tarafımızca çevrilmiştir.

<i>For the love of the One,</i>	<i>Çılgılığımı duyan</i>
<i>who has heard my cry:</i>	<i>Bir 'in aşkına</i>
<i>God has heard my distress,</i>	<i>Kahrımı duydu O</i>
<i>and I shall not die.</i>	<i>artık ölmem ben</i>
<i>I will walk in the presense of God.</i>	<i>Tanrının huzurunda yürüyeceğim.</i>

2.2. Nimetlere Gark Olunan, Sıkıntıların Bittiği Kent

Kudüs ile ilgili ilahilerde verilen temel mesajlardan birisi de bu şehirde hiçbir sıkıntının olmayacağıdır. İlahilerde geçen ifadelere göre bu şehirde bolluk, bereket ve rızıklar biteviye akacak, yani bu şehir ebedi saadetin merkezi olacaktır. Bu minvalde Kudüs altınla bezeli, bal ve süt ırmaklarıyla dolup taşan bir yer olarak hayal edilir. Yine bu şehrin ebedi konutlarının sahipleri arasında azizler, şehitler ve diğer inanlılar sıralanır. Meleklerle birlikte cümbüş havasında geçen şenliklerde zafer şarkılarının ve ziyafet sofralarının gürültüsü yankılanır. Ölümü yenerek sonsuz yaşamı kazanmış, 'beyazlar giyinen' bir alayın kutlama havasının hâkim olduğu bu tür ilahilerdeki amaç dünyevi sıkıntılarla, hastalıklarla ve zorluklarla boğuşan insanlara ümit aşılamaaktır. Bu konuları içeren en popüler ilahilerden birisi on ikinci yüzyılda yaşamış bir keşiş olan Clunly'li Bernard'ın yazdığı *De Contemptu Mundi* isimli üç yüz satırlık devasa bir şiirin bazı dizelerinin birleştirilmesi ile oluşturulan *Urbs Sion aurea*⁴⁹ isimli aşağıdaki ilahidir. Bu ilahinin vezni Yunanca ve Latince destan vezni olan *altı ayak* (*hexameter*) vezninde yazılmıştır. Bu veznin özelliği her satırda uzun veya kısa olmalarına göre üçerli biçimde gruplanan altı ayağın (yani toplamda 18 hecenin) kullanılmasıdır. İlahi tarafımızca çevrilmiştir.

Urbs Sion aurea, patria lactea, cive decora,
Omne cor obruis, omnibus obstruis et cor et ora.
Ey altın Kudüs, süt-beyaz vatan, sakinlerin süslenmiş
Bütün yürekleri örtersin, kötülükleri engellersin, kalpten ve ağızdan gelen
Nescio, nescio, quae jubilatio, lux tibi qualis,
Quam socialia gaudia, gloria quam specialis.
Bilemem, bilemem, nasıl yücedir neşen, parlaktır ışığın
Bir aradayken sevincimiz, nasıldır ihtişamlı görkemin

⁴⁹ *Urbs Sion Aurea*, Clunly'li Bernard, 12. yy. A&M, #683; Marist Brothers, *American Catholic Hymnal: An Extensive Collection of Hymns Latin Chants and Sacred Songs for Church School and Home Including Gregorian Masses Vesper Psalms Litanies Motets for Benediction of the Blessed Sacrament Etc. According to the Motu Proprio of His Holiness Pope Pius X* (New York: P. J. Kenedy & Sons, 1921), #221; *In Excelsis: Hymns with Tunes for Christian Worship* (New York: The Century Co, 1900), #789; A. Edmonds Tozer (ed.), *Catholic Church Hymnal* (New York: J. Fischer & Bro., 1905), #164.

*Sunt Sion atria conjubilantia, martyre plena,
Cive micantia, principe stantia, luce serena.*

*Şarkılar söylenir koridorlarında hep birlikte, eşlik eder azizler bu nağmelere
Sakinlerin ışık saçar, aralarında her dem Prensleri, huzur veren bir nurla*

Bu şekilde devam eden satırlar boyunca Kudüs şehri birçok açıdan övülme-ye devam edilmektedir. Temsil olunan Kudüs şehri güven, huzur, mutluluk dolu bir yer olarak sunulmaktadır. Hem şehrin hem de sakinlerinin renginin beyaz olması, antik dönemdeki cennet imgesini yansıtan bir detaydır. Ayrıca bu rengi ifade etmek için ‘süt-beyaz’ kelimesinin kullanılması da dikkat çekicidir, zira Çık. 3:8 gibi pasajlarda da Kudüs “*süt ve bal akan ülke*” şeklinde betimlenmektedir. Bu gibi hem Eski Ahit’ten hem de Yeni Ahit’ten pasajların mezcedilerek ortaya çıkartılan ilahiler birçok mesajı taşımak için en elverişli metinler konumundadır.

2.3. Kadim Ataların Görüleceği Kent

Kudüs’ün anlatıldığı ilahilerin büyük yekûnunda bu kentin sakinlerinin kadim atalarla birlikte Tanrı’yı övecekleri bir ortam resmedilir. Bunlar Davud, Meryem ve diğer azizler başta olmak üzere Hıristiyanlık tarihindeki önemli simalardır. Davud’un adının özellikle anılması ilginç bir detaydır, zira Yahudilik için daha önemli bir konumda olmasına rağmen; Hıristiyanlar İsa’nın soyunun Davud’a dayandığına dair İncil pasajlarına⁵⁰ atıfla, onu kendi cennetlerinde yüce bir makama konumlandırırlar. Aynı zamanda bu şehir *yuva* olarak betimlenir ve inanlılar topluca bir aile imajı çizerler. Kudüs ile ilgili ilahilerde genellikle bir yuva mesajının çizilmesi inanlılara ümit aşılama amacına matuftur. Bu kutsal ailede özellikle Meryem Ana başat rol oynayan portrelerden birisidir. Meryem’in Katolik geleneğindeki “*Regina Caeli (Göklerin Kraliçesi)*” sıfatı kazanması bu cennet inancıyla da alakalıdır. Zira İsa Mesih’e Evrenin Kralı⁵¹ olarak inanıldığı için, onun annesine de “Kraliçe” veya “Efendi (*Lady*)” gibi sıfatlar verilmektedir. Meryem’in bu denli önemli bir konumda oluşu 1954 yılında ilan edilen *Ad Caeli Reginam*⁵² başlıklı bir papalık dokümanında (8-21. maddelerinde) yeniden anımsatılarak geleneğin şahitliğinin örnekleri zaviyesinden gür bir edayla duyurulmuştur. Yani, kadim zamanlardan beri Meryem ile ilgili inanışlar ilahilerde ve dualarda geçmekteydi ve Kilise

⁵⁰ Mat. 1:1-16

⁵¹ Va. 17:14’teki “Çünkü Kuzu, Rablerin Rabbi, Kralların Kralı’dır” ifadeleri uyarınca günümüzde Katolik Kilisesi, dini takvimin son Pazar gününden sonra (20 Ekim ilâ 26 Ekim arasında bir güne denk gelir) “Mesih İsa’nın Krallığının Bayramı” adıyla bir bayram kutlar. Bu bayramda İsa’nın Krallığının vecheleri hatırlatılarak ona bu sıfatla çeşitli dualar edilir.

⁵² Papa XII. Pius, *Ad Caeli Reginam*, 11 Ekim 1954, *Acta Apostolicae Sedis* (AAS) 44, (1954), 625-641.

1954 yılında bu inanışları daha vurgulu bir biçimde ifade etmiştir. Aşağıda örnek verdiğimiz ilahi⁵³ 16. yüzyılda yazılmış bir ilahidir, ancak 1954 yılında ilan edilen itikadın hemen hemen aynısını ifade eder. İlahi güftesi tarafımızca çevrilmiştir:

*Jerusalem! my happy home,
when shall I with you be?
when shall my sorrows have an end?
your joys when shall I see*

~

*There David stands with harp in hand
as master of the choir:
ten thousand times would we be blessed
who might this music hear.*

~

*Our Lady sings Magnificat
with tune surpassing sweet;
and all the virgins join the song
while sitting at her feet.*

*Ey Kudüs, mutlu yuvam,
ne zaman olacağım senle ben?
kederlerim ne zaman bitecek?
ne zaman göreceğim neşeni ben?*

~

*Davud elinde arpla beklemekte
Cennet korosunun şefi işte,
on binlerce kez kutsanmış olur
işiten kulaklar bu nağmeleri*

~

*Efendimiz Meryem söyler
"Magnificat"
tatlı bir ezgi her nimeti geride
bırakan
eşlik eder bu şarkıya bütün
bakireler
dizinin dibinde oturlarken*

İlahinin güftesinde Meryem'in Kudüs'te (cennette) de "Magnificat"⁵⁴ ilahisini söyleyeceği, kendisine bakire olarak ölen (muhtemelen buradaki atıf, rahibelerdir) kadınların eşlik edeceği ifade olunmaktadır. Yani resmedilen cennette de ilahilerin söylenmesine devam edileceği anlatılmaktadır. Bu dünyada olduğu gibi bir Hıristiyan'ın gönül dünyasını şekillendiren, ibadetlerinde sıklıkla kullandığı unsurlardan birisi olan ilahiler, görüleceği üzere cennette de devam edecek bir nimet olarak sunulmaktadır.

2.4. Surlarla Çevrili Tanrı'nın Kenti

Cennet nimetlerinin sayıldığı ilahilerde sıklıkla karşılaştığımız bir diğer sembol ise 'duvar/sur' sembolüdür. Hıristiyan ibadetlerinde ve dualarında Kudüs anıldığında akıllara hemen korunaklı bir kale imgesi, 'dışarı' ile 'içeri' arasındaki statü farkı ve Tanrı'nın kral olarak yönettiği sınırları belirli bir

⁵³ *Jerusalem! my happy home*, F.B.P ve W. Prid, 16.yy. John Julian, *A Dictionary of Hymnology: Setting forth the Origin and History of Christian Hymns of all Ages and Nations* (New York: Charles Scribner's Sons, 1892), 1/580; A&M, #684; Robert J. Batastini - Edward J. Harris (ed.), *Catholic Community Hymnal* (Chicago: GIA Publications, Inc., 1999), #412.

⁵⁴ Luk. 1:46-55

şehir gelir. Bütün bu imgeler antik şehir devletlerinin özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle Mezopotamya coğrafyasındaki kültürel mirasın çok aşına olduğu bu şehir devletlerinin bir özelliği de her şehir devletinin kendi tanrısının, kendi ordusunun, kendi surlarının, kendi krallarının ve kendi toplumsal sınıflarının ayrı ve münhasır olmasıdır.⁵⁵ Kutsal Kitap'ta anlatılan Tanrı'nın egemenliğinin tezahür edeceği, göklerde inşa edilerek yeryüzüne indirilecek olan Kudüs şehrinin de benzer bir algıya hitap etmesi buna paralel okunabilir. İlahilerde sıklıkla bahsedilen bu korunaklı şehrin en önemli özellikleri arasında; yüksek surlara sahip oluşu, surlarına gözcülerin konuşlandırılması, şehrin merkezinde yer alan Tanrı'nın görkemli tapınağı ve 'düşmanlara' karşı her daim hazır ve nazır oluşu sayılabilir. Aşağıdaki ilahi bu metaforları içeren ilahlere bir örnektir.⁵⁶ İlahinin güftesi tarafımızca çevrilmiştir.

<i>Glorious things of you are spoken,</i>	<i>Harikulade şeyler anlatılır hakkında,</i>
<i>Zion, city of our God;</i>	<i>ey Tanrının şehri Kudüs!</i>
<i>he whose word cannot be broken</i>	<i>sözleri asla bozulamayan o Tanrı</i>
<i>formed you for his own abode.</i>	<i>kendi mabedi kıldı seni ve kurdu</i>
<i>On the Rock of Ages founded,</i>	<i>sonsuz dek kalıcı kayanın üzerine,</i>
<i>what can shake your sure repose?</i>	<i>bu sağlam temelini ne sarsabilir?</i>
<i>with salvation's walls surrounded,</i>	<i>kurtuluşun duvarları ile çevrilisin</i>
<i>you may smile at all your foes.</i>	<i>gülümersin bütün düşmanlarına</i>

İlahinin güftesinde yer alan 'sonsuz dek kalıcı kaya' sembolizmi hem Eski Ahitte,⁵⁷ hem de Yeni Ahitte⁵⁸ geçen bir simge olarak gücü ve güvenliği temsil etmektedir. Davud da tanrıya 'Rab benim kayam, sığınağım, kurtarıcımdır'⁵⁹ diye seslenirken aynı hisleri paylaşıyordu. Cennet olarak tasvir olunan Kudüs'ün bu sonsuz kaya üzerine kurulduğunun söylenmesi, insanoğlunun en büyük arzularından birisi olan ezeli barış ve sonsuz emniyetin garanti altına alınacağı müjdesini barındırmaktadır.

2.5. Her Dem Gündüz Olan Işık Kenti

Surlarla çevrili bu emniyetli şehirde her zaman gündüz yaşanmakta, dinlenmek veya gece mefhumu bulunmamaktadır. Gece sembolizmi Hristiyanlık literatüründe sadece olumsuz bir anlam çağrıştırmaktadır. Bu min-

⁵⁵ Murat Tekin, "Dünya Tarihi'nde İlk Şehir ve Şehir Devletinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/2 (2017), 24-25.

⁵⁶ *Glorious Thnigs of Thee Are Spoken*, John Newton, 1779. *A&M*, #641; *Christian Worship: Psalter*, #87C; *In Excelsis: Hymns with Tunes for Christian Worship*, #632.

⁵⁷ Yşa. 26:4

⁵⁸ Mat. 16:18

⁵⁹ Mez. 18:2

valdeki Kutsal Kitap pasajlarında inanlılar gecenin değil *ışığın çocukları*,⁶⁰ olarak betimlenir. Dünya hayatının meşgaleleri, sıkıntıları ve imandan alı-koyan bütün veçhesi *karanlığın işleri*⁶¹ ibaresi ile anlatılır. Işık ve karanlık düalizmi zirvesine İsa Mesih'in şahsında ulaşır. Karanlık ölüm sembolüyle İsa Mesih ise ebedi yaşam⁶² sembolüyle temsil edilir. Ayrıca Kutsal Kita-bın ilk pasajlarından bilindiği üzere, yaratılış Tanrı'nın *ışık olsun*⁶³ nidası ile başlamıştır. Işık ile ilgili bütün bu anlamları bünyesinde barındıran nihai durak ise ışık kenti Kudüs'tür. Kudüs'ü anlatan ilahilerde bu metafora rast-lamamak neredeyse imkânsızdır. Örneğin:⁶⁴

<i>There no cloud or passing vapour</i>	<i>Yoktur ne bulut ne duman</i>
<i>dims the brightness of the air;</i>	<i>engelleyen ziyayı bir an</i>
<i>endless noon-day, glorious noon-day,</i>	<i>hep öğlen ne yüce gündüz</i>
<i>from the Sun of suns is there;</i>	<i>güneşlerin Güneşinden bir cüz</i>
<i>there no night brings rest from labour;</i>	<i>yoktur ne gece ne dinlence</i>
<i>for unknown are toil and care.</i>	<i>bilinmezdir zahmet ve çile</i>

Latince *Jerusalem luminosa* ismiyle bilinen bu ilahi, 15. yüzyıla ait 100 beyitlik bir şiiirdir. Bu şiiirde Kudüs şehri birçok açıdan övülmektedir. Bazı kıtalarında orada kış mevsiminin olmadığı, toprağın hiçbir zaman ölmedi-ği, aynı meyvelerin sürekli bulunabildiği, ayın ayları hesap etmek için veya güneşin saatleri hesap etmek için kullanılmadığı anlatır.⁶⁵ Çizilen bu port-rede bariz bir biçimde ebedi istirahatgâh resmedilir. Çalışmanın, dinlen-menin veya gecenin olmaması özellikle çevirdiğimiz bu altıncı kıtada ifade bulmaktadır. Yine burada İsa Mesih'in *güneş*⁶⁶ olarak isimlendirilmesi de Kutsal Kitaptan mülhem bir kullanımdır.

2.6. Gelin Kudüs ve Güvey İsa

Hıristiyanlık literatüründe bireyin İsa ile diyalogunu ifade etmek için sıklıkla evlilik sembolizmi kullanılır. İnanlılardan oluşan cemaat, yani Ki-lise, bu ilişkideki gelini, İsa Mesih ise güveyi temsil eder. Bu ikilinin kutsal birlikteliği ise zamanın sonunda gerçekleşecek ve bu düğün töreni esas cen-net nimeti olacaktır. Bu nedenle Kilise hem Kutsal Kitap pasajlarında⁶⁷ hem de bu pasajlardan süzülen geleneğin itikat metinlerinde *lekesiz Kuzu'nun*

⁶⁰ 1Se. 5:5

⁶¹ Rom. 13:12

⁶² Yu. 10:27-28

⁶³ Yar. 1:3

⁶⁴ *Light's abode, Celestial Salem*, J. M. Neale, 1858. HN, #104; A&M, #710; EH, #401.

⁶⁵ Julian, *A Dictionary of Hymnology: Setting forth the Origin and History of Christian Hymns of all Ages and Nations*, 1/879.

⁶⁶ Yşa. 60:19

⁶⁷ Va. 19:7; 21:2; 9; 22:17; Ef. 5:25-26, 29.

*lekesiz gelini*⁶⁸ olarak betimlenir. İsa, öğrencilerinin neden oruç tutmadığı ile ilgili bir soruya “*güvey aralarında olduğu sürece davetliler oruç tutar mı?*”⁶⁹ şeklindeki verdiği cevap bu itikadın temelini oluşturan pasajlardan birisidir. Karı kocanın birliğine benzetilen⁷⁰ bu birliktelik İsa Mesih’in göğe yükselmesiyle bir kesintiye uğramıştır ve kıyamet günü İkinci Gelişi (*adventus*) ile yeniden bu bağ kurulacaktır. İşte ilahilerde, göklerden süslü bir şekilde incek olan gelin şeklinde tasvir edilen şey Kudüs şehridir. Yani Hıristiyanlara göre dünyada İsa Mesih ile manevi bağı kuran Kilise organı, kıyametten sonra Kudüs şehri biçimine dönüşecektir. Bu metaforu içeren aşağıdaki ilahi örnek verilebilir:⁷¹

<i>Adorna, Sion, thalamum</i>	<i>Süsle, ey Kudüs, gelin odanı</i>
<i>quae praeſtolaris Dominum</i>	<i>bekliyorsun sen Rabbi</i>
<i>sponsum et sponsam suscipe</i>	<i>karı ve koca olmayı kabul et</i>
<i>vigil fidei lumine</i>	<i>imanın ışığıyla müteyakkız ol</i>

Hıristiyanların itikadına göre cennet bu şekilde tasvir olunan Kudüs şehridir. Süslenmiş bir gelin gibi güveysini beklemektedir. Kıyamet koştuktan sonra bütün görkemi, güzelliği ve zarafetiyle göklerden inecektir. Süslü bir şehir imajının içeriği düşünüldüğünde bunun cevaplarını da birçok ilahide bulabiliyoruz. Bu şehrin içinden *cam gibi berrak ırmaklar*⁷² akar, şehir *muntazaman sıralanmış*⁷³ konutlardan oluşmaktadır ve *çiçeklerle süslü*⁷⁴ yolları vardır. Bu gibi tasvirlerle ilahi yazan şairler tarafından çizilen ortak bir cennet imajı, zaman zaman Kutsal Kitabın sessiz kaldığı noktalara nefes vermektedir.

SONUÇ

Hıristiyanlara göre Kudüs şehrinin anlam ve önemini konu edindiğimiz bu çalışma içerik olarak ibadetlerin bir parçasını teşkil eden ilahlilere odaklanmıştır. İlahiler inanlıların tedibi, manevi terakkisi ve gönül dünyalarının inkişafı için en sık kullanılan araçlardandır. Zira ilahiler insan ürünü şiirler olduğu için konu bakımından serbest bir biçimde kaleme

⁶⁸ *Catechism of The Catholic Church (CCC): Revised in accordance with the official Latin text promulgated by Pope John Paul II* (Washington, DC: United States Conference of Catholic Bishops, 1997), md. 667, 757, 923, 1174.

⁶⁹ Mat. 2:19

⁷⁰ Ef. 5:22-23

⁷¹ *Adorna, Sion, thalamum*, Petrus Abelardus, 10. yy. *Liber Hymnarius*, 347; *Liturgia Horarum IV: Tempus Per Annum Hebdomadae I - XIV* (Chicago: Midwest Theological Forum, 2010), IV/858.

⁷² *We are pilgrims to a better land*, Elisha A. Hoffman, 1889. E. O. Excell (ed.), *Triumphant Songs No. 2* (Toronto: W. Briggs, 1889).

⁷³ Mez. 122

⁷⁴ *Singing and Praising Forever*, Fanny J. Crosby, 1882. T. Martin Towne (ed.), *Good Will: A collection of New Music for Sabbath Schools and Gospel Meetings* (Chicago: S. W. Straub, 1882), 44.

alınabilir. Resmi ibadet kitaplarında yer alan Kudüs ile ilgili ilahiler anlam merkezli, serbest bir biçimde tercüme edilmeye çalışılmıştır. Kaynak olarak gösterdiğimiz ilahi kitaplarından Katolik mezhebi mensuplarınca düzenlenenler temel alınmıştır. Aynı ilahinin diğer mezheplerde de kullanıldığını gösterebilmek için zaman zaman diğer mezheplerin kitaplarına da atıflar yapılmıştır.

Kudüs ile ilgili ilahiler incelendiğinde iki farklı Kudüs portresinin resmedildiği karşımıza çıkmıştır. Bunlardan birisi gerçek Kudüs, diğeri ise semavî Kudüs'tür. Gerçek Kudüs şehrinin anlatıldığı ilahiler İsa Mesih'in başından geçen olayları konu edinir. Göksel Kudüs şehrinin anlatıldığı ilahilerde ise inanlılara bir gelecek kehanetinde bulunulur. Geçmiş ile geleceğin merkezinde yer alan Kudüs şehri bir Hıristiyan inanlı için çok anlamlı bir yapı arz eder.

Kudüs şehrini önemli kılan birincil etken tanrı olarak inandıkları İsa Mesih'in hayatının her aşamasının bu şehirde geçmiş olmasıdır. O bu şehrin civarında doğmuştur, bu şehrin sokaklarında ilk adımlarını atmış, bu şehirde yaşamış ve yine bu şehirde ölmüştür. Uzak diyarlardan sevgiyle, aşkla, özlemle ve gayretle gelenler de; nefretle, ihtirasla, öfkeyle ve şiddetle dolu en yakınları da bu şehirde onunla diyaloga girmişlerdir. Bu şehrin yakınında vaftiz olmuş, bu şehirde ilk öğrencileriyle tanışmış ve bazı mucizelerini bu şehirde göstermiştir. Yine bu şehirde çarmıha gerilmiş, ölmüş, dirilmiş ve büyük bir kalabalığın gözleri önünde göklere yükselmiştir. Bir Hıristiyan'a göre tanrının yeryüzünde ilk ve son kez ayak bastığı şehirdir Kudüs.

İsa Mesih'ten sonra da Kudüs biçim değiştirerek artık özlemin ve ukbanın şehrine dönüşmüştür. Bu değişimi ilk defa İncil yazarlarında, özellikle de Yuhanna'da görmekteyiz. Onunla Kudüs, Tanrının Egemenliğinin başkentine dönüşmüştür. Pavlus ile birlikte ise o artık pürüzsüz, pak, tertemiz bir gelin olarak resmedilmiş ve güveyi ile düğününü bekler vaziyette yücelerde bir yerlere konumlandırılmıştır. Bu düğünün vakti ise ne zaman gerçekleşeceğini yalnız Babanın bildiği kıyamettir. Kıyametin kopması bir Hıristiyan için düğün gününün başlamasının işaretidir.

Kaynak olarak incelediğimiz Latince ve İngilizce ilahilerin yalnızca çok cüzi bir oranını burada sunabildik. Bir makalenin sınırlarını aşmamak adına böyle yapmak zorundaydık. Değerlendirdiğimiz bu ilahilerin bazıları beşinci yüzyıla kadar geri giden çok eski ilahilerdir. Bu kadar erken dönemde dahi Kudüs, dindar Hıristiyanların kalbinde çok ayrı bir yer edinmişti. Özellikle Yuhanna ve Pavlus'un yaklaşımları bu ilahi yazarlarına önderlik etmiştir diyebiliriz.

Kutsal Kitaptan bu ilhamları alan şairler, mistikler ve keşişler duygularını paylaşmak için ilahiler kaleme almışlardır. Kaynakları bir olduğu için hem kadim hem de modern ilahilerde Kudüs ile ilgili hep benzer motifler işlenmiştir. Bu motiflerde çizilen cennet manzarasının en dikkat çeken özelliklerinden ilki orada Tanrıyla yüz yüze bir diyaloga girilmesidir. İlahi yazarları “*Tanrının huzurunda yürüyeceğim*” derlerken gerçek bir dua etmektedirler. Öyle bir dua ki; nimetlerle dolu bu şehrin bir sakini olmayı, Davud ve Meryem gibi zatlarla bir arada yaşamayı dilemektedirler. Kalplerden gelen niyazların ortak bir noktası da bu şehrin güven, huzur, emniyet ve mutluluk bahşeden bir sığınak olarak hayal edilmesidir. Öyle bir koru ki, hep yeşil, her dem aydınlık bir bahçe misali gündelik problemlerle boğuşan insan için teskin edici bir merhem hükmündedir.

Özetle Hıristiyanlar için Kudüs bir madalyonun iki yüzü gibi bir fenomendir. Dini, siyasi, teolojik, teorik ve hatta coğrafik veya turistik olsun beyne hitap eden bütün yönleriyle onun bir yüzü, bir de gönle, duygulara ve kalbe hitap eden yönleriyle başka bir yüzü vardır. Gerçek Kudüs’ün akıbeti bir Hıristiyan için son derece kesin bir şekilde nettir: İsa Mesih’in düğününe davetlilerin şenlik mekânıdır.

KAYNAKÇA

- Aune, David E. *Anchor Bible Dictionary*. ed. David Noel Freedman. 6 Cilt. Garden City, New York: Doubleday, 1992.
- Aydın, Fuat. “Yahudiler / Yahudilik Açısından Kudüs”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 37 (2018), 109-125.
- Batastini, Robert J. vd. (ed.). *Worship: A Hymnal and Service Book for Roman Catholics*. Chicago: GIA Publications, Inc., 3., 1986.
- Batastini, Robert J. - Edward J. Harris (ed.). *Catholic Community Hymnal*. Chicago: GIA Publications, Inc., Pew., 1999.
- Caswall, Edward. *Hymns and Poems: Original and Translated*. London: Burns, Oates & Co., 2. Basım, 1873.
- Clugnet, Léon. “St. Hilary of Poitiers”. *The Catholic Encyclopedia*. C. 7. New York: Robert Appleton Company, 1910. New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/07349b.htm>
- Cohen-Hattab, Kobi - Shoval, Noam. “Tourism, Religion and Pilgrimage in Jerusalem”. *Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility*. London and New York: Routledge, ts.
- Çelik, İbrahim vd. (ed.). *Dini, Tarihi ve Edebi Açından Kudüs*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

- Drum, Walter. "Magi". *The Catholic Encyclopedia*. C. 9. New York: Robert Appleton Company, 1910. New Advent: <http://www.newadvent.org/cathen/09527a.htm>
- Ekşioğlu, Reyhan. "2. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Sanatta Kudüs: Yahudi, Hıristiyan ve İslam Sanatlarında İdeal Kudüs Tasvirleri". *Sanat Tarihi Yıllığı* 22 (2010).
- Excell, E. O. (ed.). *Triumphant Songs No. 2*. Toronto: W. Briggs, 1889.
- Güngör, Muhammet. "Hıristiyanlıkta Kudüs Algısı". *Geçmişten Günümüze Kudüs*. ed. Ahmet Kavas vd. 13-21. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Hacker, John G. *Catholic Hymnal: A Collection of Standard Catholic Hymns Thoroughly Revised and Intended Chiefly for the Use of Catholic Colleges, Academies, and Schools*. New York: Schwartz, Kirwin & Fauss, 1920.
- Hasanoğlu, Eldar. "Yahudilikte Kudüs Algısı". *Geçmişten Günümüze Kudüs*. ed. Ahmet Kavas vd. 13-21. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Hasanoğlu, Eldar - Arslantaş, Nuh. *Kudüs: Vahiyle Kutsanan Şehir*. İstanbul: Albarka, 2021.
- Julian, John. *A Dictionary of Hymnology: Setting forth the Origin and History of Christian Hymns of all Ages and Nations*. 2 Cilt. New York: Charles Scribner's Sons, 1892.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülahm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6, 1992.
- Marist Brothers. *American Catholic Hymnal: An Extensive Collection of Hymns Latin Chants and Sacred Songs for Church School and Home Including Gregorian Masses Vesper Psalms Litanies Motets for Benediction of the Blessed Sacrament Etc. According to the Motu Proprio of His Holiness Pope Pius X*. New York: P. J. Kenedy & Sons, 1921.
- Mert, Rabia. "İslam Geleneği Açısından Kudüs". *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2017), 257-272.
- Mohr, Joseph. *Cantiones Sacrae: A Collection of Hymns and Devotional Chants for the Different Seasons of the Year, the Feasts of Our Lord, of the Blessed Virgin, of the Saints, Low Masses etc*. New York: Ratisbon, 1878.
- Morgan, D. T. *Hymns and Other Poetry of the Latin Church*. London: Rivingston, 1880.
- Noyan, Sema. "Türk ve Arap Şiirlerinde Kudüs'e Dair Ağıt, Umud ve Direniş". *Academic Platform Journal of Islamic Research* 2/1 (2018), 13-29.
- Shipley, Orby. *Annus Sanctus: Hymns of the Church for the Ecclesiastical Year*. London: Burns and Oates, 1884.

- Sullivan, John Francis. *The Externals of the Catholic Church: Her Government, Ceremonies, Festivals, Sacramentals, And Devotions*. New York: P. J. Kenedy & Sons, 1917.
- Şahin, Emir Ali. “Nuri Pakdil’in Şiir Coğrafyasında Kudüs”. *Academic Platform Journal of Islamic Research* 2/1 (2018), 69-78.
- Taşpınar, İsmail. “İslam Kaynaklarında Kudüs ve Kubbetü’s-Sahra”. *Kudüs: Din, Toplum, Siyaset*. ed. Ahmet Türkan. 191-214. İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Derneği, 2020.
- Taştan, Zeki. “Sezai Karakoç’un Şiirlerinde Bir İslam Şehri Olarak Kudüs”. *Dini, Tarihi ve Edebi Açıdan Kudüs*. ed. İbrahim Çelik vd. 363-391. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.
- Tekin, Murat. “Dünya Tarihi’nde İlk Şehir ve Şehir Devletin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 12/2 (2017), 17-30.
- Towne, T. Martin (ed.). *Good Will: A collection of New Music for Sabbath Schools and Gospel Meetings*. Chicago: S. W. Straub, 1882.
- Tozer, A. Edmonds (ed.). *Catholic Church Hymnal*. New York: J. Fischer & Bro., 5th Basım, 1905.
- Türkan, Ahmet (ed.). *Kudüs: Din, Toplum, Siyaset*. İstanbul: Küresel Araştırma Düşünce Merkezi Derneği, 2020.
- Walpole, A. S. *Early Latin Hymns With Introduction and Notes*. London: Cambridge University Press, 1922.
- Watts, Alan W. *Myth and Ritual in Christianity*. New York: Grove Press, Inc., Evergreen Birinci., 1960.
- Ancient and Modern Hymns and Songs for Refreshing Worship*. London: Hymns Ancient & Modern Ltd., 2013.
- Antiphonale Romanum: Secundum Liturgiam Horarum Ordinemque Cantus Officii Dispositum a Solesmensibus Monachis Praeparatum Tomus Alter, Liber Hymnarius, Cum Invitatoriis & Aliquibus Responsoriis*. France: Abbaye Saint Pierre de Solesmes, 1983.
- Catechism of The Catholic Church (CCC): Revised in accordance with the official Latin text promulgated by Pope John Paul II*. Washington, DC: United States Conference of Catholic Bishops, 2. Basım, 1997.
- Christian Worship: Psalter*. Milwaukee: Northwestern Publishing House, Wisconsin Evangelical Lutheran Synod., 2021.
- Hymnal Noted: Parts I. & II*. London: Novello, Ewer and Co., 1851.
- In Excelsis: Hymns with Tunes for Christian Worship*. New York: The Century Co, 7. Basım, 1900.

- Kutsal Ayinin Kitabı*. İstanbul: Sent Antuan Kilisesi, 1997.
- Liturgia Horarum I: Tempus Adventus, Tempus Nativitatis*. VI Cilt. Chicago: Midwest Theological Forum, 2010.
- Liturgia Horarum III: Tempus Paschale*. VI Cilt. Chicago: Midwest Theological Forum, 2010.
- Liturgia Horarum IV: Tempus Per Annum Hebdomadae I - XIV*. VI Cilt. Chicago: Midwest Theological Forum, 2010.
- Tanrı'yı Yüceltelim 5*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2006.
- The English Hymnal: With Tunes*. thk. Percy Dearmer - Ralph Vaughan Williams. London: Oxford University Press, 1906.
- The Liturgy of Hours I: Advent Season, Christmas Season*. New York: Catholic Book Publishing Corp., Large Type., 1975.

